

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

HUKURI 2014

TIMARAKA: 80

NKARHI: tiawara ti2½

Papila leri ri na tipheji ta 26.

SWITSUNDZUXO

1. Rhanga u hlaya switsundzuxo u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha tinomboro ta swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.

3. Papila leri ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A:	Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B:	Novhele	(25)
XIYENGE XA C:	Ntlangu	(25)

4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B na XIN'WE eka XIYENGE XA C hindlela leyi swi longoloxiweke hayona laha hansi:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI

A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI.

A2: XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO: Swa boha leswaku u xi hlamula.

XIYENGE XA B: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: Hlamula xivutiso XIN'WE.

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B (NOVHELE) NA C (NTLANGU).

- Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
- Hlamula XIVUTISO XIN'WE XA XITSALWANA na XIVUTISO XIN'WE XA XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

6. VULEHI BYA TINHLAMULO

- Swivutiso swa xitsalwana eka vutlhokovetseri swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 250–300.
- Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400–450.
- Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa ximbangu byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

7. Landzelela switsundzuxo leswi nga ekusunguleni ka xiyenge xin'wana na xin'wana.
8. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.
9. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
10. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi.

XIYENGE XA A: Timinete ta kwalomu ka 40
XIYENGE XA B: Timinete ta kwalomu ka 55
XIYENGE XA C: Timinete ta kwalomu ka 55
11. Tsala hi vurhon'wana, swi saseka no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO:**

Hlamula switlhokovetselo swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI.

NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. Swa ndzi kweva	Xitsalwana	10	6
KUMBE			
2. Tshengwe ra lerhisa	Ximbangu	10	7
KUMBE			
3. Ndzi wisise	Ximbangu	10	8
KUMBE			
4. U yimele yini?	Ximbangu	10	9
NA			

A2: XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO:

Swa boha leswaku u xi hlamula.

5. A hi vuloyi	Ximbangu	10	10
XIYENGE XA B: NOVHELE			
Hlamula xivutiso XIN'WE*			
6. <i>Mulunguntima</i>	Xitsalwana	25	12
KUMBE			
7. <i>Mulunguntima</i>	Ximbangu	25	13
KUMBE			
8. <i>Mibya ya Nyekanyeka</i>	Xitsalwana	25	15
KUMBE			
9. <i>Mibya ya Nyekanyeka</i>	Ximbangu	25	16

XIYENGE XA C: NTLANGU

Hlamula xivutiso XIN'WE*

10. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Xitsalwana	25	18
KUMBE			
11. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Ximbangu	25	19
KUMBE			
12. <i>Vukosi i mberha</i>	Xitsalwana	25	21
KUMBE			
13. <i>Vukosi i mberha</i>	Ximbangu	25	21
KUMBE			
14. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Xitsalwana	25	24
KUMBE			
15. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Ximbangu	25	24

***TSUNDZUKA LESWI:** Eka xiyenge xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa swivutiso swa ximbangu. Loko u hlamula xa xitsalwana eka B, hlamula xa ximbangu eka C. Loko u hlamula xa ximbangu eka B, hlamula xa xitsalwana eka C.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju (✓) ku kombisa leswaku u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (✓)
A. VUTLHOKOVETSERI (a) Switlhokovetselo swa ndzawulelo	1–4	2	
(b) Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo	5	1	
B. NOVHELE Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu	6–9	1	
C. NTLANGU Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu	10–15	1	
TSUNDZUKA: Eka xiyenge xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa ximbangu.			

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****SWILETELO**

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI exikarhi ka swivutiso swa 1–4.
- Tinhlamulo ta xivutiso xa xitsalwana xa 1 a ti ve na marito ya kwalomu ka 250–300.

XIVUTISO XA 1: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

SWA NDZI KWEVA – BM Ngobeni

- 1 Nxavo wa mafurha wu gonya n'hweti ni n'hweti,
- 2 Vachayeri van'wana va paka swipandza-mananga etigaraji,
- 3 **Va ba hi nenge.**
- 4 Swo tiyela hi lava xikhwama xo enta,
- 5 Vachayeri vo rila yi oma,
- 6 Hikuva nxavo wo gonya wu gonyile.
- 7 **Hambi vakhandziyi ri va xe le kambirhi,**
- 8 Loko u teka rendzo u fanele wo halaka,
- 9 **Hikuva mabazi na mathekisi swi minya swikhwama swa vona,**
- 10 Mikhamu yo nuha yo mbvee!
- 11 Lexi ndzi kwevaka i rivilo ro gonya ka mafurha,
- 12 Yi khupuka hi ntsengo wo bumbula.
- 13 Leswi swi vangela rixaka ku kecela hi vutomi,
- 14 Rendzo ri kukurheta xuma xo vonaka,
- 15 **Va boheka ku ya xokola na leyi a va yi khonetile lomo,**
- 16 Leyi a yi ri ya ndzindza-khombo.
- 17 Mbilu yanga ya fufunha,
- 18 **Swi tsandze valava va nga fumbarhela xuma xo nona,**
- 19 Va kale va wa mapa.

Xiya mintila leyi tikisiweke ya 3, 7, 9, 15 na 18 eka xitlhokovetselo kutani u nyika tinhlamuselo ta yona ta masiku hinkwawo, na leswi yi vulaka swona eka xitlhokovetselo.

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 2: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

TSHENGWE RA LERHISA – MM Marhanele

- 1 Loko u nga wu voni mumu;
 2 U kokiwa hi ngati ya manyunyu,
 3 Yo rhwala tshengwe u ri fumba emutini,
 4 U ta twa u nga twi!
- 5 Tshengwe a hi rona ro weriwa xitafu,
 6 A a ri lunghele nguva ya tolo ya swikhafu,
 7 Nkarhi lowu swirin'wa a swi ri matutu,
 8 Ndyangu hinkwawo a wu dya wu ku ndanguu!
- 9 Eka nkarhi lowu ku vunga tshengwe,
 10 I ku tshama ehenhla ka mpukutu wa miseve,
 11 Leyi nga ta ku rhengula mindzuku leyi hinkwayo,
 12 U hundzuka xihlekiso xa misava hinkwayo.
- 13 Tshengwe ri ve ni wa rona nkarhi,
 14 Nkarhi wo bomba hi swipereta,
 15 Wanuna a ri karhi a ba xinari,
 16 Kambe sweswi ku lo sala ku hlambanyisa.
- 17 Hi nkano ya marahani,
 18 Tshengwe ri lerhise ni tinkanyamba;
 19 Ti hundzuka vamabongela-tshuka,
 20 Hikuva loko to nqwaa, ni tshengwe, mahlo kovee!
- 21 Hi ri muti wa tshengwe i tlakula-va-xurhe,
 22 Tshengwe ri fuwe vukwele ni rivengo,
 23 Vavasati va lowu nkarhi,
 24 A hi vona vo orha ndzilo wa xitiko xin'we.

- 2.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi nga laha henhla hi mintila leyi nga tluriki MUNE. (2)
- 2.2 Mutlhokovetseri u tirhisa xikatsatinhlamuselo eka ntila wa 4 lowu nge: 'U ta twa u nga twi!' Xana xikatsatinhlamuselo lexi xi humelerisa yini eka xitlhokovetselo? (2)
- 2.3 Hi xihhi xikongomelo xo va mutlhokovetseri a tsarile xitlhokovetselo lexi? (2)
- 2.4 Hi ku ya hi wena, u nga pfumela ku va eka vukati bya tshengwe ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 2.5 Tshaha ntila eka xitlhokovetselo lowu hlamuselaka leswaku eminkarhini ya khale wanuna a a ri na matimba yo lawula vasati va yena hi ku rhandza, a va lerisa kunene leswi va faneleke ku swi endla, kutani va endla tano. (2)

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 3: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

NDZI WISISE – RK Gum'sani

- 1 Loko dyambu ri ku n'wee!
 2 Un'wana na un'wana u ya ensin'wini yakwe,
 3 Lomu a pfukelaka kona hi masiku,
 4 Wena u teka tindhulwana ta wena hahlu!
 5 U ndzi swondzolota hi tihlo ra xikunguva.
- 6 Wena ntirho wa wena i ku vona ye'mina,
 7 U ndzi himetela hi tihlo ra rivengo,
 8 U ndzi ndzondzometela endzhopeni,
 9 U luma na majejeku onge wo dlaya nyoka,
 10 U ndzi seletela ndza ha hanya leswaku ndzi nga hefemuli.
- 11 Wena loko u ku bulumuku, u ehlekete ye' mina,
 12 Kasi mina ndzi dlele mani?
 13 Loko ndzi tilola milenge u ndzhuti wanga,
 14 U ndzi landzelela na le swihundleni swanga,
 15 U phebelana na nyuku u nga tlheli.
- 16 Hinkwako laha u nga kona u tshama hi mina,
 17 U ndzi funya ndzi kala ndzi ku bi!
 18 Ku nga sali na nsisi wa mhamba lowu,
 19 U kutsa na rhambu u nga siyeli Bobi ya wena,
 20 U khula murhu u tsona ticece,
 21 U lakatsela xinkambana xi ku caca!
- 22 Xana u ta languta rini tshanga raku?
 23 Xana u ta hlakula rini yaku nsimu?
 24 Loko wa ha heta nkarhi waku hi mina,
 25 Hi ku lava ku ndzi vona eswirhendzeni swaku,
 26 Leswo mbyana yo dya yin'wana a yi noni wa swi tiva wena?
- 27 Tiva leswi wena macingelani,
 28 Laha hansi ka tilo hi sava ra nambu,
 29 Leswi u swi endlaka eka mina hi manyanga,
 30 Xana u cingerile exikosini xa wena ke?
 31 ... un'wana munhu u langute wena.

- 3.1 Hlamusela hungu ra xitlhokovetselo lexi nga laha henhla hi mintila leyi nga hundziki MUNE. (2)
- 3.2 Mutlhokovetseri u tirhisa rito 'swondzolota' eka ntila wa 5 lowu nga laha hansi. Hlamusela leswi rito leri ri vulaka swona eka nhlamuselo ya masiku hinkwawo na leswi ri vulaka swona eka xitlhokovetselo.
 'U ndzi swondzolota hi tihlo ra xikunguva.' (2)
- 3.3 Xikongomelo xo va mutlhokovetseri a tsarile xitlhokovetselo lexi hi xihhi? (2)

3.4 Loko a ku ri wena u landzeleriwaka ku fana na loyi a vilelaka eka xitlhokovetselo, a wu ta endla yini? (2)

3.5 Eka xitlhokovetselo lexi ku na ntila lowu kombisaka leswaku munhu loyi ku vileriwaka ha yena u tshamela ku vulavula hi muvileri kun'wana na kun'wana laha a kumekaka kona. Tshaha ntila lowu. (2)
[10]

KUMBE

XIVUTISO XA 4: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

U YIMELE YINI? – TA Ngope

- 1 U yimele yini we' muntshwa:
- 2 Ku pfuka ka vafi xana?
- 3 Kumbe ku vuya ka Kriste?
- 4 Nkarhi wa ku siya.
- 5 Nkarhi wu koka tin'hweti,
- 6 Ti pandza mananga ya sala ya hlanganile,
- 7 Malembe ya dyiwa bi!
- 8 Hi manana-ntumbuluko.
- 9 Wona ya furhekiwile edulwini ra nyangwa wa nsimbi,
- 10 Rero i khele ro pfumala vuhumo,
- 11 Ri rindziwile hi tintsumi ta yena Lonkulu,
- 12 Ndzi vula yena mumbi.
- 13 Ndzi pfumelele ndzi ku luma ndleve:
- 14 Wanuna u ta dya swa nyuku wa yena.
- 15 Xiya vutomi bya vusokoti,
- 16 Yi hume u ya juluka.
- 17 U nga tikhomi rihlaya; swa yila.
- 18 U nga songi mandla; ya tirhise.
- 19 Tsevukela; u nga lolohi.
- 20 Yalawo i mahungu ya nimpundzu.

4.1 Hi mintila leyi nga tluriki MUNE, nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi nga laha henhla. (2)

4.2 Muntshwa loyi ku vulavuriwaka hi yena eka xitlhokovetselo lexi a nga fanelangi a tshama a tiputa kumbe ku titshandza vusiwana. Hi wihi ntila lowu kombisaka leswi? (2)

4.3 Xana mutlhokovetseri u titwa njhani mayelana na mhaka leyi a hi byelaka hi yona eka xitlhokovetselo lexi? (2)

4.4 Eka ntila wa 5 lowu nge: 'Nkarhi wu koka tin'hweti', ku hlamuseriwa yini? (2)

4.5 Hi swihi leswi u nga pfunaka muntshwa loyi ku vulavuriwaka hi yena hi swona eka xitlhokovetselo lexi? (2)
[10]

NA

A2: XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U XI HLAMULA.)

XIVUTISO XA 5: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

A HI VULOYI – MM Marhanele

- 1 A hi vuloyi,
- 2 Swo fanela leswaku hi khaluta,
- 3 Mina swa ndzi fanela,
- 4 Na wena swa ku boha,
- 5 Hambi a ri yena,
- 6 Hinkwerhu swo hi be!

- 7 Va ka hina Xikwembu xi kona,
- 8 Xona xi nga hi lulamisela nhlawulo wa ximbvata,
- 9 Matluka xi ma khile xi tsema nhompfu ya rin'we,
- 10 Kutani xi tumbeta tinhompfu ta wona.
- 11 Hi un'we-un'we ho fanela ku thwililili!
- 12 Hi ku thwililili, hi nga titwi hi ya hlawula.
- 13 Swi nge endleki, un'we wa hina u ta huma na rona;
- 14 Tluka ro pfumala nhompfu.

- 15 I khale mina na wena hi ri karhi hi hlalela;
- 16 I khale mina na wena hi rila;
- 17 Kambe sweswi i nkarhi wa mina wo hlaleriwa,
- 18 Loko ndzi hume hi tluka ro pfumala nhompfu,
- 19 Mundzuku na wena u ta rileriwa,
- 20 Hikuva ra wena tluka na rona,
- 21 Ri tsemiwe nhompfu exihundleni xa vukwembu bya Xikwembu.

- 22 Mukhalabya loyi a etlelaka lahaya,
- 23 Lahaya ku nga ni swiphambati,
- 24 Ni swirhengele swa jomela,
- 25 A nga lo dlawa hi vukhalabya kumbe hi vuvabyi,
- 26 Kambe u tekiwe hi nkarhi wa ku hanya kakwe,
- 27 Nkarhi wa ku khinyaveza ka yena.

28	Ndzi twa mi ku, va lo n'wi loya,
29	Va hambukise xipandza-mananga xa yena;
30	E-e, a hi swona!
31	Vuvabyi a byi khome yena,
32	Kutani byi ya tlulela xona.
33	Makwerhu, tinguluve u fuyile,
34	Ehokweni u ti pfalerile,
35	To phe' ro hlanta!
36	Phela ti hlanta hi khume-khume.
37	Xana loko wo ka u nga ti hunguti ku nga humelela yini?

- 5.1 Hi xihhi xifaniso xa le miehlekotweni lexi mutlhokovetseri a hi vumbelaka xona eka xitlhokovetselo lexi? (2)
- 5.2 Tsavula ntila lowu kombisaka leswaku tinguluve ti bebula swingulubyana swo tala hi nkarhi wun'we. (2)
- 5.3 Kombisa hilaha nhlokomhaka na mongo wa xitlhokovetselo lexi swi yelanaka hakona. (2)
- 5.4 Nyika nhlamuselo ya ntila wa 19, lowu wu nge: 'Mundzuku na wena u ta rileriwa.' (2)
- 5.5 Hi ku ya hi wena, swi kahle ku va vanhu va tshemba timhaka ta vuloyi ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

XIYENGE XA B: NOVHELE**SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- **TSUNDZUKA:** Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 6: XITSALWANA**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

'Mathebula a nge tsandzeki ku tirha xitirhwana lexiya,' Hlongwane a vula hi rito ro tsan'wa ni ku monya. 'A nga tirha ntirho lowuya ku antswa. Mathebula i wanuna. Wa hanyeka. Chavalala u tshama u xi vona xi jikajika na hina loko xi chayisile entirhweni? Mathebula hi nga hamba hi ya tima torha swin'we le hodela. Hi nga oxa swin'we nyama le buchareni ya ka Mabunda. Ku nga ri Chavalala. Hi ta vulavula yini na xona? Xi na hungu muni na hina? Mufana wa mufana. Xi tiva yini? Ku ya hi hleva, xi hi pota eka dayirektara? Xi bula yini na Briggs hi thelefoni na? Xi n'wi byela yini siku na siku? A xi hlevi hina? Hikwalaho ka yini mhaka ya kona xi nga byeli mina? Phela hi mina murhangeri wa xona. Hinkwaswo swa ntirho wa xona xi fanela ku vikela mina. Hi mina mulungu wa xona.'

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu nga laha henhla, kombisa ntiyiso wa leswaku eka minkarhi yin'wana hambu wo tirha hi ku tikarhata entirhweni wa wena kumbe u va u dyondzekile ngopfu, loko u nga ri na xaka kumbe munghana u nge pfuki na siku na rin'we u tlakusiwile entirhweni. Kongomisa nhlamulo ya wena eka matirhelo ya Ephraim Christian Chavalala.

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 7: XIMBANGU**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Sweswi ku ta va ku ri ku ba tinyenyana timbirhi hi ribye rin'we,' Ku vula Hlongwane.
'Chavalala xo fanela ku vekwa ekhoni ya makala. Va fanele va xi vona va-Briggs leswaku a xo va nchumu. Ndzi ta tshivelela hala tlhelo eka Brooks. Ndzi ta tshivelela swi nyawula. Loko se mhaka ya cheke yi humela erivaleni ndzi ta va ndzi hetile hi yena. Ndzi ta hlanganyeta hi Nyeleti, ndzi hlanhla makala hi Sasavona. Genge yo tala leyi nga lahaya yi fanele ku hahluriwa ndzi sungula ku thola hi vuntshwa. Va ndzi tolovele ngopfu vanhu lava nga lahaya.'
'I rito rolero,' ku vula Ngoveni. 'Loko u tirha na vanhu ehansi ka wena u va tshika va tolovela va dya swirhendze swa xitulu xa wena.'
'I mhaka yoleyo,' ku vula Mathebula.
'A hi yaluya Chavalala namuntlha,' ku vula Maceke. 'Loko ndzi swi langutisa kahle mina hi leswaku Chavalala na swinhwanyetana leswiya va le ku pulaneni ka ku susa Hlongwane.'

- 7.1 Xana swimunhuhatwa leswi vulavulaka laha henhla swi vulavula swi ri kwihi naswona swi endla yini laha swi nga kona? (2)
- 7.2 Kombisa vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka Chavalala na Hlongwane. (2)
- 7.3 Hlamusela leswi Hlongwane a vulaka swona loko a ku 'Ndzi ta tshivelela hala tlhelo eka Brooks'. (2)
- 7.4 Lava nga na matimba yo thola no hlongola vatirhi efemeni leyi Hlongwane a tirhaka eka yona hi lava landzelaka:
- A Hlongwane na Mathebula.
B Ngoveni na Maceke.
C I bodo ya vufambisi leyi kumekaka ehofisinkulu ya PPE eJoni.
D Hlongwane na Brooks. (1)
- 7.5 Nyeleti u na xiphiko eka tsalwa leri. Xana xiphiko lexi xi vangiwa hi yini? (2)
- 7.6 Mathebula u tshika ntirho wa yena hikokwalaho ko tshembisiwa ntirho wa vuhlanganyisinkulu hi Hlongwane efemeni ya PPE eGiyani. Boxa vito ra ndhawu laha a a tirha kona. (1)
- 7.7 Chavalala u na mavito mambirhi, ku nga ra Ephraim na ra Christian. Xana leri ra Christian ri yelana njhani na vumunhu bya yena ke? (2)
- 7.8 Hlongwane u ri: 'Loko se mhaka ya cheke yi humela erivaleni ndzi ta va ndzi hetile hi yena.' Hi ku vona ka wena, u vona onge Hlongwane u vula ku humela erivaleni ka cheke hi mukhuva wihi? (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Nyeleti a hlamusela leswaku Chavalala na Hlongwane va na swikhiya leswi pfulaka minyangwa hinkwayo. Hi vona lava nga kotaka ku pfula hofisi ya yena.
'Se loko Hlongwane a hetile ku sayina ticheke leti u vuyile a famba?'

Nyeleti a hlamula leswaku kunene u fambile. A nga ha vonakangi entirhweni ku kondza a ta hi xa mundzuku.
'Ndzi nge vuli hi rito ro tiyisa,' ku hlamula Nyeleti. 'Yena na Chavalala hi vona va nga na *master key*.'

Va vulavula na yena nkarhi wo leha. Va hetelela hi ku n'wi byela leswaku a va nga ri eku n'wi tengiseni kambe a va lava ku basisa laha na lahaya eka mhaka leyi.
Mlambo a humesa xikhiya xa xisefo ebegeni ya yena. A xi nyika Nyeleti.
Ku suka kwalaho, xigingi xa kona a xi nga ha ri xo lehisiwa. A xo va xinyanyu. Se hi kona a swi vonaka leswaku u vuyerile entirhweni. Xikhiya u nyikiwile hi phorisa hi roxe emahlweni ka mininjhere.

- 7.9 Boxa leswi Mlambo tanihi xisihalali eka tsalwa ra Mulunguntima a endleke hakona ku sivela Hlongwane ku fikelela ku navela ka yena. (1)
- 7.10 Loko a ku ri wena Nyeleti u nga pfaleriwa ekhotsweni u ri hava nandzu, kutani emakumu vinyi va nandzu va kumeka, hi rihi goza leri a wu ta va u ri tekile? (2)
- 7.11 Hlamusela xivangelo lexi endlaka leswaku Hlongwane a venga Chavalala ku kondza a kunguhata ku n'wi hlongorisa entirhweni? (2)
- 7.12 Pimanisa vumunhu bya phorisa Mlambo na sejeni Navela u byi kongomisa eka timhaka ta ku khomiwa ka Nyeleti. (2)
- 7.13 Swi fanerile leswaku varhangeri emintirhweni va xanisa vanhu lava va va rhangelaka ke? Seketela nhlamulo ya wena hi leswi swi humelelaka exikarhi ka Hlongwane na Chavalala. (2)
- 7.14 Hi ku vona ka wena, fambelo ra Nyeleti ra xigingi xa xinyanyu loko a hambana na phorisa Mlambo na Brooks a ri vangwiwa hi yini? (2)

[25]

KUMBE

SWILETELO

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- **TSUNDZUKA:** Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 8: XITSALWANA**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

Loko a helela hi ku fika ekaya, a a badlhe ni minyuku, a karharile miri ni miehleketo, mahlo ni tindleve; nhloko ni milenge a swi pandza, xiviri xa yena a xi khomiwile hi vusindza.

Loko a nghena endlwini ya yena mbyana ya yena yi n'wi vukurile ku kombisa ku hlamala ku vona n'wini wa yona hi nkarhi wolowo. Nsati wa yena Munene u te loko a n'wi vutisa leswaku u huma kwihi Mufundhisi u hlamurile a ku:

'Manana Munene, mana wa vana va mina, nkatanga, ndzi khongelele, ndzi endlele xikhongelo; ringeta ku ndzi kutsula emalangavini ya ndzilo lowu ndzi ngheneke ka wona, ndza tshwa, ndza pfurha – ndzi wele endzeni ka khele ra tihele – ndza ha hanya laha misaveni.'

Xikhongelo xi endliwile, xi endleriwa Nyiko. Leswi Mufundhisi ingi a ri munhu loyi a a tshemba hi vanhu va misava hinkwayo a swi nonohanga ku vulavula va twanana endyangwini wa ka Nyiko Tihomandloti.

Kambe mutsari un'wana u tshama a tsala leswaku mihandzu yo yiviwa yi tsokombela ku tlurisa. Leswi swi endle leswaku Nyiko, a nga ha heli endlwini ya N'wa-Mdanisi nivusiku loko vanhu va etlele; kambe hambu wu ri ntshukunyana lowu fambaka ehansi ka misava vanhu va wu vona, va kota ni ku wu dlaya.

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu nga laha henhla, kombisa ntiyiso wa mavulavulelo lawa ya nge: 'Mihandzu yo yiviwa yi tsokombela ku tlurisa.' Kongomisa nkanelo wa wena eka vutomi lebyi Mufundhisi Nyiko Tihomandloti a a tinghenisile eka byona.

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 9: XIMBANGU**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Tatana, a ndzi te ku ta ta vulavula na n'wina hi mhakanyana leyi hi tshameke etimbilwini lahaya kaya. Mhaka leyi i ya mufana wa hina loyi a nga ha laviki ku ya exikolweni, kasi ni ku lava ntirho a nga swi tsakeli; wo famba a mbekuka ni mitlawa ya vafana vo ka va nga chavi nchumu xa munhu, vo hava xichavo, nsovo kumbe ku twela un'wana munhu vusiwana.'

'Swa twala manana Baloyi,' ku sungula mufundhisi. 'Lexi nga kona hi leswaku mutswari un'wana na un'wana u fanele ku kanya tinguvu a letela vana va yena hi matimba ya yena hinkwawo. Loko vatswari hinkwawo a vo endlisa sweswo vana va hina a va ta tsakisa ngopfu.'

'Xavumbirhi vatswari va fanele ku dyondzisa vana va vona ku fundza ni ku rhandza dyondzo ni vutlhari. Leswi hi nga swi endlaka hina vatswari i ku tshama hi ri karhi hi va kombisa ku tlhandluka ni ku enta ka vutlhari hi ku va thyeketela swa kahle leswi vonisaka ntamu wa vutlhari naswona hina vatswari hi bohekile ku komba vana va hina tindlela leto saseka ta tintswalo, hi tlakusela ehenhla rivoni ro tiya ku titirhela hi ku va fanisela hi bindzu ra mihandzu leyi kumiweke hi lavo tiya emikarhini ya khale ni ya namuntlha.'

- 9.1 Ku nga va ku ri mani munhu loyi ku vulavuriwaka hi yena eka ntshaho lowu nga laha henhla? (1)
- 9.2 Boxa xivangelo lexi endlaka leswaku ku vulavuriwa hi munhu loyi u n'wi boxeke eka 9.1. (2)
- 9.3 Hikokwalaho ka yini Manana Baloyi a hlawula ku ta ta byela Mufundhisi Tlhomandloti timhaka ta ndyangu wa yena? (2)
- 9.4 Ku va manana Baloyi a vula Tlhomandloti a ku tatana swi paluxa leswaku ... (1)
- A wa n'wi chava.
B wa n'wi khutaza.
C wa n'wi xixima
D wa n'wi rhandza.
- 9.5 Boxa ku yelana loku nga kona exikarhi ka ndyangu wa ka Baloyi na wa ka Mufundhisi Tlhomandloti. Vula timhaka timbirhi ntsena. (2)
- 9.6 Mahanyelo lama yo biha ya munhu loyi a va vulavula hi yena a ma vilerisa ndyangu hinkwawo kambe manana Baloyi u yile a ri yexe eka Nkulukumba Tlhomandloti. Xana tatana Baloyi a a yile kwihi hi siku leri? (1)
- 9.7 Loko a ku ri wena u nga na xiphiko kutani u ya eka Mufundhisi a fika a vulavula na wena hi mukhuva lowu Mufundhisi Tlhomandloti a vulavulaka hi wona na manana Baloyi, a wa ha ta thelela eka yena loko wo tshuka u hlanganile na swin'wana swiphiko ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Ku fa ka Tlhomandloti ni n'wana wa yena Nyiko swi chavisile ndyangu, maxaka ni swirho swa tikereke ta vona. Vukhongereri byi twile ku vava etimbilwini ta vanhu, miehleketo ya vona a yi langutele swin'wana leswaku swi humelela hikuva vunyingi bya vanhu a byi vula leswaku ku tlhandlamana ka ku fa ka n'wana na tatana swa hlola.

Kambe Chiawela, Soweto kumbe ntumbuluko a swi nga twangi nchumu niswitsanana; mahanyelo ya vanhu ni vutomi bya misava a swi fambisa swa tolo ni tolweni.

Lahaya kulenyana, endyangu wa un'wana Muchangana wansati a a ri karhi a tlhokola a bebule n'wana. N'wana a a ri karhi a rila. Mana wa n'wana a a n'wi tlhukuta, a yima, a boha mibya yi tiya; kambe loko a tlhokolanyana mibya a yi tlhela yi debya yi nyekanyeka leswaku mana wa n'wana a yima, a tlhela a yi boha swinene kanyingi nyingi – ni n'wana a nga miyeli ku rila.

- 9.8 Eka ntshaho lowu nga laha henhla hi twa hi ta mibya leyi nyekanyekaka leswi seketelaka vito ra tsalwa leri. Hlamusela leswi vito ra tsalwa leri ri vulaka swona u tlhela u seketela hi xikombiso xin'we lexi humaka eka rona. (2)
- 9.9 Madambi u tinyiketela ebyalweni endzhaku ka loko tata wa yena a n'wi alerile ku teka Soluka. Xana swi fanerile leswaku vatswari va hlawulela vana va vona vanhu lava va faneleke ku tekana na vona ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 9.10 Nyika dyondzo leyi u yi kumaka eka tsalwa leri. (1)
- 9.11 Loko Nyiko a ri ku tengisiweni, mufundhisi Tlhomandloti u kombela leswaku a rivaleriwa kumbe ku tweriwa vusiwana. U vona yi ri mhaka ya kahle leyi a yi kombela hi mufundhisi ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 9.12 Loko Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti a lava ku hluvuriwa nguvu ya vufundhisi, tata wa yena, Mufundhisi Tlhomandloti u kombela huvo ya kereke leswaku yi n'wi rivalela, kutani huvo yi ala. Loko a ku ri wena Mufundhisi Tlhomandloti, a wu ta titwa njhani? (2)
- 9.13 Loko a ku ri wena N'wa-Mdanisi, a wu ta titwa njhani endzhaku ka rifu ro fana na ra Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti? (1)
- 9.14 Hlamusela hilaha vito ra Celela ri fambelanaka hakona na leswi nga n'wi humelela eka tsalwa leri. (2)
- 9.15 Kun'wana eka tsalwa leri, hi twa leswaku N'wa-Basani na Munene va humile etindlwini ta tikereke leti a va tshama eka tona loko vanuna va vona va ha hanya. Xana xivangelo ku nga va ku vile yini? (2)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- **TSUNDZUKA:** Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 10: XITSALWANA***HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane***

Hlaya n'wanguano lowu nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

MAVHAVAZA:	Se mi sola yini Chauke? A mi swi voni ku ri se mo peta nhloko ya n'wina ethyakeni tatana?
MATANATO:	Ndzi ku byerile leswaku leswa Machangana ya le hansi a ndza ha swi ngheni mina. Rhoda i nambawani. Ndzi hetile.
MAVHAVAZA:	Hi ta vona hi n'wina tatana. Ku byeriwa i ku tsoniwa, mi ta tivonela hi n'wexe.
MATANATO:	Ndzi tshikeni ndzi ya tshwa tintiho ku fana ni van'wana lava hisiweke hi swiendlo swa vona.
MAVHAVAZA:	Xana u tiyisile leswaku u lava ku ya emahlweni ni mhaka leyi Chauke?
MATANATO:	A ka ha ri na ndlela yin'wana, Rhoda ndza n'wi rhandza. Ndzi n'wi tshembisile, swi herile, hi twananile.

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu nga laha henhla, kombisa ntiyiso wa marito lama nge: 'Munhu hambi a lo saseka ku tlula mpimo loko a ri makwenu a swi olovi leswaku u nga n'wi teka.' Kongomisa nkanelo wa wena eka Matanato na murhandziwa wa yena Rhoda.

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 11: XIMBANGU**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MATANATO:	Se swi engetile leswo tshama munhu a khunarhile wonge u lo biwa hi tilo. He wena Muputsuputsu ndziwena, kasi swi lo yini u ngo tidlaya hi xivundza hi ri kona hina van'wana? A swi lulamangi Mugwena ku tshama u ri wexe wonge wo va huku leyi byamelaka.
MAVHAVAZA:	Mhaka ya kona hi leswaku huwa a ndzi twanani na yona. Ngopfu-ngopfu loko huwa ya kona yi huma eka Vahlengwe hikuva yi ndzi pfala tindleve lero ndzi hatla ndzi nyangatseka.
MATANATO:	Wa hamba Marindzanhlanga. Vulavula ntiyiso u hi byela leswaku u le ku ehleketeni ka mikelekele ya ka n'wina le Bileni Masia.
MAVHAVAZA:	U nga tivulavulela leswi u swi lavaka kambe mhaka hi leswaku pongo a ndzi ri lavi. Loko ndzi ri twa, ra ndzi karharisa.
MATANATO:	Swa twala munghana wa mina BW ntsena a swi sasekangi ku tshama u lo whii, wonge u lo bolela hi mbewu munghana wa mina Bovhasayiti William.

- 11.1 Boxa vito ra ndhawu leyi vanhu lava va vulavulaka va ri eka yona. (1)
- 11.2 Hikwalaho ka yini vanhu lava va kumeka eka ndhawu leyi u yi boxeke laha henhla? (1)
- 11.3 Hi xihhi xivangelo lexi endlaka leswaku Mavhavaza a nga ha swi tsakeli ku tthelela eBileni Masia? (2)
- 11.4 Leswaku Mavhavaza a kuma ku rhula emiehleketweni ya yena, a a navela ku endla leswi landzelaka:
- A Ku aka muti ematikoxikaya a teka na nsati wa Muchangana.
 B Ku aka muti ematikoxikaya a teka na nsati wo dyondzeka.
 C Ku aka muti emalokixini a teka na nsati wa Muchangana.
 D Ku aka muti emalokixini a teka na nsati wo xixima. (1)
- 11.5 Hi ku vona ka wena, vito ra ntlangu lowu ri thiyiwile kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 11.6 Hi kwihi ku hambana loku nga kona exikarhi ka vumunhu bya Mavhavaza na bya Matanato ke? Boxa timhaka TIMBIRHI ntsena. (2)
- 11.7 Xana u vona swi ri kahle leswaku vavanuna va tirha etindhawini leti kumekaka ekule swinene na mindyangu ya vona ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 11.8 Loko Matanato a a ri munghana wa wena, a wu ta n'wi tsundzuxa yini hi xiboho lexi a a xi tekile xo lan'wa nsati wa yena ke? (2)

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MATANATO:	Mi vitaniwa hi mina. Ndzi mi vitanela mhaka yo endla leswaku hi lulamisa swilo leswi nga onheka ni leswi swi karhi swi onhekaka laha kaya. N'wa-Xirhami i khale a humile endleleni ...
N'WA-XIRHAMI:	A swi phewangi tlhelo rin'we kambe swi phewile matlhelo hinkwawo hikuva na n'wina swo fana ni loko ndzi nga tekiwangi ...
MATANATO:	Miyela wena, u nga xavi timhaka u nga ti tivi. Ti ta ku tlimba mikolo loko u ti nghena.
N'WA-XIRHAMI:	Ho vula hikuva mi lava ku tiendla vamunene kasi leta ka n'wina mi lo tshama hi tona. Leswi mi ngo vuya hi xihuluhulu a to mi hisa?
XITLHANGOMA:	A hi tshikeni swihoxo leswi nga endleka hi sungula timhaka ta hina hi vuntshwa. Mhaka yona ho fanela hi yi lulamisa leswaku ku va ni kurhula laha kaya.
N'WA-XIRHAMI:	Rito ra mina ndzi ri kongomisa eka n'wina tatana Xitlhangoma leswaku mi burisana ni makwenu a tshika ku tlanga hi nkarhi a lulamisa swa muti wa yena.

- 11.9 Hi xihhi xivangelo lexi endlaka leswaku Matanato a lava ku sungula timhaka ta yena na ndyangu wa yena hi vuntshwa? (2)
- 11.10 Hanyelo ra N'wa-Xirhami ra khorwisa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 11.11 Eka ntshaho lowu nga laha henhla, hi twa N'wa-Xirhami a byela nuna wa yena Matanato leswaku a humesa mali a ya n'wi lovolela hlantswana. Xana u vona yi ri mhaka ya kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 11.12 Kombisa hilaha vito ra Xihangalasi ri fambelanaka hakona na mintirho ya yena eka tsalwa leri. (2)
- 11.13 Swi fanerile leswaku N'wa-Xirhami na Matanato va rivalelana leswi a va dyohelanile ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 11.14 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumaka eka vumunhu bya Mavhavaza? (1)
- 11.15 Un'wana loyi a a ri kona eka n'wangulano lowu nga laha henhla i Xitlhangoma. Xana vuxaka bya Matanato na Xitlhangoma hi byihi? (1)

[25]

KUMBE

SWILETELO

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 12: XITSALWANA**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

BODZANI: Buti na sesi Khegu a va nga kwati loko va swi twa xana? Kumbe va to ndzi venga kambe a ndzi na mhaka na vona musi a ndzi dyi bya vona.

BONEKA: Mina a ndzi hanyeli Khegu, ndzi hanyela n'wina vana va mina. Loko na Gwirhani a ta kula mi ta tiphina mi ri vambirhi. Phela a hi mina ndzi nga te mhani wa yena a famba mina. U fambise hi swa yena.

N'wangulano lowu wa Bodzani na Boneka wu humesela erivaleni xihlawuhlawu lexi Boneka a nga na xona exikarhi ka vana va yena, Gwirhani na Bodzani na vana va N'wa-Vusika, Khetani na Khegu. Hlamusela hilaha xihlawuhlawu lexi xi tipaluxaka hakona eka tsalwa leri.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 13: XIMBANGU****VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

N'WA-VUSIKA: (*A nghena a ri karhi a ndzawuta.*) Ndzawini! (*Swi nga twiwi.*) Ndzi ri ndzawini laha ka Hundza-va-hlekoo!

N'WA-MZAMANI: (*Hi rito ro rhurhumela.*) A ... hee ... xana ... hi we ... na mani?

N'WA-VUSIKA: (*A ri karhi a hleka.*) Hi mina, kokwani!

N'WA-MZAMANI: Kasi ndzi ta ku hi wena mani u nga ndzi byeliki naa? Phela mina a ndzi lavi ku tshama ndzi ri karhi ndzi vulavula hikuva ndzi titwela ndlala mina!

N'WA-VUSIKA: Leswi ku sungulaka n'wina kokwani mi twa ndlala hina vayeni ke? Mi hi veka kwihi?

N'WA-MZAMANI: (*Hi rito ro kala.*) Mina a ndzi lavi ku dyisiwa mbitsi hikuva na rito ra wena a ndzi ri khomi kahle leswaku u mani wa ka mani?

N'WA-VUSIKA: Kokwani, a mi swi tivi leswaku ku tlanga hi van'wana a swi kahle. A mi swi tivi leswaku ndzi mani?

N'WA-MZAMANI: Hi wena mani? A ndzi ku voni kahle hikuva matihlo na wona ya famba, a ya ha voni swona.

- 13.1 Tsala vito ra mbangu lowu N'wa-Vusika na N'wa-Mzamani va vulavulaka va ri eka wona. (1)
- 13.2 Xivangelo lexi endlaka leswaku N'wa-Vusika a kumeka eka mbangu lowu u wu boxeke laha henhla xi nga va xi ri xihhi? (1)
- 13.3 Ekusunguleni Xikweni a a yima na yona mhaka leyi N'wa-Vusika a yelege yona eka N'wa-Mzamani ke? Seketela nhlamulo ya wena hi timhaka leti humaka eka tsalwa. (2)
- 13.4 Ku rhurhumela ka rito ra N'wa-Mzamani swi kombisa xin'we xa leswi landzelaka: (1)
- A Ku twa xirhami.
B Ku dyuhala.
C Ku hlundzuka.
D Ku chuha.
- 13.5 Ku ya ka N'wa-Vusika eka ndhawu leyi emakumu swi humelerisa mhaka yo va masasana a fele enhoveni. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi leswi swi humelelaka eka tsalwa. (2)
- 13.6 Hi kwihi ku hambana loku nga kona exikarhi ka vumhunhu bya N'wa-Vusika na bya Boneka? Boxa ku hambana kun'we ntsena. (2)
- 13.7 Hlamusela vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka Boneka na Khegu? (1)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XIKWENI: (*A ri karhi a konya.*) Yoo! Namuntlha hi loko swi herile. (*A vitana Bodzani hi rito ro kala.*) Bodzani, Bodzanee ...

BODZANI: Papa.

XIKWENI: Tana u ta ndzi kela mati n'wananga.

BODZANI: (*A ka a ya n'wi nyiketa.*) Hi lawa phela.

XIKWENI: Veka kwalaho etinhlokweni u tlhela u ya vitana mana wa wena.

BODZANI: (*A ya laha ku nga na Boneka.*) Mhani va mi vitana Papa.

BONEKA: (*A ri karhi a gungula.*) Se ndzi vitaneriwa yini mina ndzi ngo kayakayisiwa. Munhu u tshika ku fa a ndzi vitana. Phela mina ndzo yimela siku ntsena.

XIKWENI: U nga yima ku vulavula wena mhani wa Gwirhani. Phela mina ndzi twa ku vava.

BONEKA: I vuvabyi muni lebyi byo loko ku vabyiwa byona vanhu va fanele va zipha milomo. Hay' suka! Famba u ya fela le kule lee ...

XIKWENI: U tiyisile leswaku loko ndzo fa u ta sala u tsakile xana? U fanele u tiva mhaka leyi, u ta hlupheka.

- 13.8 Xikweni u hlamusela yini loko a ku: 'Yoo! Namuntlha hi loko swi herile?' (2)
- 13.9 Loko Boneka a a ri munghana wa wena, a wu ta n'wi tsundzuxa yini hi leswi a swi endlaka eka Xikweni? (2)
- 13.10 Boneka u ri u lo yimela leswaku Xikweni a fa. Xana u ta vuyeriwa hi yini hi ku fa ka yena? (1)
- 13.11 Hi ku vona ka wena, hikwalaho ka yini Xikweni a pfumela ku xanisiwa hi Boneka kuve vasati va yena N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele va hanya ke? (2)
- 13.12 Hi kwihi ku hambana loku nga kona exikarhi ka mavulavulelo ya Boneka loko Xikweni a nga si hlongola vasati va yena na laha ka ntshaho lowu? (2)
- 13.13 Swiendlo swa Boneka eka ntshaho lowu swa khorwisa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 13.14 U vona swi ri swinene leswaku loko wanuna a teka wansati un'wana a hlongola lowa khale ke? Seketela vonelo ra wena. (2)
- 13.15 Loko Xikweni loyi a xanisiwaka hi xinhwanyetana a a ri tata wa wena, a wu ta endla yini? (2)

[25]**KUMBE**

SWILETELO

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- **TSUNDZUKA:** Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 14: XITSALWANA**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NLANGU: ... TI LE TILWENI!**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

CHINGHISA: (*U vulavula a komba ku vilela swinene*) ... Munhu o kholwa na le xikolweni xinene lexi! Futhi, leyi i mihlolo rhurhi! Swin'wana swichudeni loko tiyunivhesithi ti pfala swona swa gayisa, kambe Magaza do, a nga vuyi hambu u lo hlangana ni Muzulu kwale ka Zulu! Hey, vutomi lebyi bya tika!
(*U phakata na mavoko*)

Hi ku leteriwa hi ntshaho lowu, kombisa ndlela leyi marito lawa ya nga va ntiyiso hakona eka xintlangwana lexi. Seketela nhlamulo ya wena hi swikombiso swa nkoka leswi nga etsalweni.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 15: XIMBANGU****XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NLANGU: I MHANGU KU TILAVELA!**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

BAYIZANI: (*Hi ku hlundzuka*) Aaa, Ella u vula mina mbyana? U vula mina ...

ELLA: (*Hi rinyadzo*) Wa nga miyela na wena ndzi *disciplina* xiyutha lexi xa wena lexi! (*A susumeta Valerie a ya ku pfindzi!*) U vula mina dlakuta? Dlakuta hi wena u tsandzekaka ku hlayisa nuna! Ma-Pieter futhi u ri a nga ha ku lavi xiphukuphuku ndziwena! A wu ni tivi kahle sesi, wo twa ku ku na Ella na vona! *You must never, sesi!* Futhi hatlisa u huma laha ndlwini ya mina ndzi nga si ku vitanela maphorisa!

VALERIE: *(A pfuka hi ku hatlisa a phutuma Ella. Yi fika yi dodombisana. Bayizani a ringeta ku lamula kambe to, swi tsandza. Hi vunharhu bya vona ku vulavuriwa xikan'we ku ku mpoti!)* He wena Ella wa kona, u sukumeta mina? Ndzi ta ku komba maxaka namuntlha! Namuntlha u fike ka ten. I khale u va tekela. *(Yi handzulelana swiambalo. Valerie a phija Ella a wela hansi. A n'wi tlamarha. A n'wi fumbutela nhloko leyi hi swivuri Ella a ri karhi a cema)* Ndzi ta ku dlaya mina! Ndzi ta ku dlaya loko u nga ndzi tivi leswi nuna a nga ku tshika hi vudlakuta u ri u ta teka lo' wa ka mina? Sweswo a wu nge swi koti. Ndzi ta ku dlaya hi mavoko mina! Miyela wena Bayizani ndziwena, a ndzi lavi xitori xa wena mina! Ndzi tshiki ndzi xi dlaya xilo lexi! A ndzi nge swi koti ku tekeriwa nuna hi dlakuta mina! Ndzi ta ku dlaya ...

- 15.1 Ku na nkwetlembetano exikarhi ka Valerie na Ella eka n'wangulano. Xana nkwetlembetano lowu wu humelela kwihhi? (1)
- 15.2 I yini lexi vangaka nkwetlembetano lowu, naswona wu helele kwihhi? (2)
- 15.3 Hi byihhi vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka Ella na Bayizani? (1)
- 15.4 Mutsari u thyile xintlangwana xa yena 'I mhangu ku tilavela.' Hikokwalaho ka yini a xi thyile vito leri? (2)
- 15.5 Vito ra Bayizani ri fambelana njhani na swiendlo swa yena eka xintlangwana lexi? (2)
- 15.6 Bayizani u va na ntlimbo eka xintlangwana lexi loko xi ri karhi xi ya emahlweni. Ntlimbo lowu wu vangiwa hi yini? (2)
- 15.7 Eka ntshaho lowu nga laha henhla Ella u ri: 'Wa nga miyela na wena ndzi *disciplina* xiyutha lexi xa wena lexi!' Xana mutsari u lava ku hi paluxela yini hi ximunhuhatwa lexi? (2)

NTLANGU: YOO, NDZI TIDLELE MINOOO!

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MISERY: Ndza swi twa bava!

HADISA: Se fika u n'wi chelela ejuzini kumbe eka *cooldrink*. Wa nwa byala?

MISERY: A nga nwi bava; wo hlamba hi byona!

HADISA: Huree! Se a wu na nkingha wena. Mina ndi bejela a hambu va ri vafundhisi lava nga phuzeki; nda va hawula va vuya laha hansu la! A ndi ri wa swi twa?

MISERY: Hi swona bava!

HADISA: Se loko u fika le kaya, fika u teka litha ya *cocacola* u chela murhi lowu ivi u yi veka frijini leswaku a nwa yona na *brandy*. Ku nwa kan'we bikiri kumbe nghilazi yin'we, nda ku bejela hi lexi, u noni wena! *(A n'wi languta exikandzeni)* A wu nga tlheli u rila hi mina loko a rahe bakiti?

MISERY: (A *hleka*) Ndzi ku ndzi twa kwihi ku vavaka kona?

HADISA: (A n'wi languta exikandzeni) U tiyisile mhakhi?

MISERY: Na swintsongo bava!

HADISA: U nge xihambano!

MISERY: Xihambano! A ndzi nga endlile xihoxo xexo, bava. Ndzi karhele ku hlupheka!

HADISA: Hiswona, loko swi endlile u vuya phela! Loko wo ka u nga vuyi, na wena u ta landza. A ndi xin'angana phela mina!

MISERY: Ndzi ta vuya hi ku gwirima, bava!

- 15.8 Hi rihi vito ra murhi kumbe xiganama lexi Misery a nga xi kuma eka Hadisa? (1)
- 15.9 Murhi lowu landziweke hi Misery eka Hadisa a wu tshungula mavabyi muni? (2)
- 15.10 Xana leswi Misery a swi endlaka eka xintlangwana lexi swa humelela evuton'wini ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 15.11 Misery u yile eka Hadisa ku ya kuma murhi. Loko a ku ri wena a wu ta va u yile eka Hadisa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 15.12 Misery u hlamula Hadisa a ku: 'A nga nwi bava; wo hlamba hi byona!' Ku hlamba hi byona u vula ku:
- A Nghena embiteni ya byalwa a hlamba hi byona.
 B Nghena ebavhini a pfulela byalwa a hlamba hi byona.
 C Hlanta loko a byi nwile.
 D Nwa ngopfu byalwa. (1)
- 15.13 Ku vulavuriwa na hi Elizabeth munghana wa Misery eka xintlangwana lexi. Xana swiendlo na mavonelo ya Elizabeth na Misery ya vutomi swi hambana hi yini? (2)
- 15.14 Loko a ku ri wena Elizabeth munghana wa wena Misery a humelele hi leswi swi nga n'wi humelela, a wu ta titwa njhani? Seketela matiwele ya wena. (2)
- 15.15 U dyondza yini hi mahanyelo ya Misery eka xintlangwana lexi? (1)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80